

Gdańsk, dnia 25.07.2023 r.

dr hab. Małgorzata Balwicka-Szczyrba, prof. UG
Uniwersytet Gdański

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Dominiki Mróz

p.t. „Sytuacja prawa w rodzinie osoby z zaburzeniami psychicznymi”

napisanej pod kierunkiem dra hab. prof. INP PAN Marka Andrzejewskiego

Będąc powołaną na recenzenta w przewodzie doktorskim mgr Dominiki Mróz przedstawiam recenzję rozprawy doktorskiej p.t. „Sytuacja prawa w rodzinie osoby z zaburzeniami psychicznymi”, dokonaną w oparciu o obowiązujące kryteria prawne.

I. Problematyka badawcza podjęta w rozprawie doktorskiej

Podjęta w pracy tematyka badawcza stanowi odpowiedni przedmiot badań dla rozprawy doktorskiej z uwagi na jej zawilść, liczne wątpliwości teoretyczne z nią związane, a także dużą doniosłość praktyczną omawianych zagadnień, wobec skali stale rosnącego zjawiska zaburzeń psychicznych u dzieci i dorosłych. Populacyjny wzrost chorób psychicznych ma wymiar zarówno krajowy, jak i ogólnoswiatowy, a przebadanie jego skutków, także w relacjach rodzinno-prawnych, odpowiada najnowszym trendom badawczym. Nie mam zatem wątpliwości, iż problematyka wielości skutków zaburzeń psychicznych jednostki w obszarze prawa rodzinnego wymagała uporządkowania oraz pogłębionej analizy zasad oraz narzędzi ochrony interesów jednostki oraz jej rodziny.

Zgodnie z założeniem przyjętym przez Autorkę we wstępie badania dokonane w nin. rozprawie doktorskiej służyły ocenie istnienia odpowiedniego wyważenia („zbalansowania”) interesów jednostki z zaburzeniami psychicznymi i rodziny, do której ona należy, w tym jej członków, a także ocenie, czy istniejąca ochrona tychże jest należyta. Badania służyły ponadto ustaleniu, czy obowiązujące prawo odpowiednio reaguje na zjawisko tak szybkiego wzrostu chorób psychicznych. Wskazana problematyka badawcza umożliwiła przebadanie poszczególnych instytucji prawnych, dobranych odpowiednio dla dziecka oraz osoby dorosłej,

pod kątem istnienia bądź braku istnienia dysproporcji chronionych praw i interesów jednostki z zaburzeniami psychicznymi oraz jej rodziny, w tym członków jej rodziny.

To, co wyróżnia recenzowaną rozprawę to jej kompleksowy charakter, odnoszący się do wielu instytucji prawnych, wnikliwy warsztat badawczy, a nadto podjęcie przyjętej problematyki badawczej z dwojakiej perspektywy: tj. perspektywy dziecka z zaburzeniami psychicznymi oraz osoby dorosłej z zaburzeniami psychicznymi. Powyższa dwupłaszczyznowa analiza pozwoliła na sformułowanie ogólnych wniosków odnoszących się do obowiązującej regulacji prawnych przy uwzględnieniu specyfiki relacji związanych z określonym wiekiem jednostki, a w konsekwencji jej sytuacją oraz rolą społeczną w danym okresie życia.

Jako zaletę pracy należy wskazać, iż rozważania natury teoretycznej poprzedzone są bogatym wprowadzeniem bazującym na wiedzy z zakresu nauk medycznych oraz społecznych. Zabieg ten pozwala czytelnikowi na lepsze zrozumienie badanych zjawisk oraz umożliwia ocenę unormowań prawnych spójną z wiedzą z innych nauk.

II. Konstrukcja rozprawy doktorskiej

Recenzowana praca składa się z III rozdziałów, wstępu, zakończenia oraz bibliografii; liczy 574 strony.

Koncepcja rozprawy, w której Autorka ukazuje i poddaje szczegółowej, wieloaspektowej analizie sytuację prawną jednostki z zaburzeniami psychicznym w rodzinie jest prawidłowa. Wyznaczenie dwóch głównych obszarów badawczych tj. sytuacji prawnej dziecka oraz sytuacji prawnej osoby dorosłej pozwala, w sposób interesujący badawczo, na analizę odnoszącą się do wieku osoby z zaburzeniami psychicznymi oraz zmieniającą się jej rolą w społeczeństwie, rodzinie.

W przedziale właściwym dla osoby dorosłej Autorka nie zdecydowała się wyodrębnić do osobnej analizy sytuacji prawnej osób starszych z zaburzeniami psychicznymi. Ten zabieg jest uzasadniony koncepcją przyjętą badania, w tym wobec okoliczności, że wiele instytucji prawnorodzinnych znajduje zastosowanie do wszystkich dorosłych.

Odnosnie do konstrukcji rozprawy wnoszę poniższe uwagi:

1. Wydaje się, że dysproporcja między objętością rozdziału II i objętością rozdziału III jest nadmierna. Owszem, uzasadnia ją wielość zagadnień prawnych związanych z osobą dorosłą. Być może jednak istniałaby możliwość podziału rozdziału III na więcej części, tak aby kompozycja pracy była bardziej wyważona. Przykładowo, poprzez wyodrębnienie części

odnoszącej się do sytuacji osoby dorosłej z zaburzeniami psychicznymi jako rodzica i kolejnej – jako małżonka.

2. Warto byłoby rozważyć zakończenie każdego rozdziału pracy podsumowaniem częściowym, w którym przedstawione byłyby wnioski odnoszące się do danej części pracy. Zabieg ten ułatwiłby czytelnikowi uporządkowanie wniosków natury ogólnej na danej płaszczyźnie badań.

3. Dobrze byłoby, aby w Zakończeniu zestawiono (wypunktowano) wszystkie wnioski o charakterze *de lege ferenda*, tak licznie zgłaszane w pracy.

Powyższe uwagi mogłyby zostać uwzględnione przez Doktorantkę podczas przygotowania książkowej wersji pracy. Nie niweczą one jednak ogólnej bardzo dobrej oceny koncepcji rozprawy.

III. Warsztat naukowy

Autorkę cechuje bardzo dobrze rozwinięty warsztat naukowy. Wywód prowadzony jest na wysokim poziomie, odpowiednim dla rozprawy doktorskiej, jest on bardzo wnikliwy. Tezy są dokumentowane w sposób pogłębiony. Dyskusja naukowa jest uporządkowana, w sposób bardzo rzetelny ukazywane są argumenty zwolenników i oponentów danych koncepcji naukowych. Autorka chętnie prezentuje także własne poglądy i stara się je uzasadnić i odpowiednio uargumentować, wchodząc także w polemikę ze stanowiskami już wyrażonymi.

Zaletą pracy są także liczne własne opracowania wykresowe, które w wielu miejscach pracy doskonale ilustrują prowadzony wywód i pozwalają czytelnikowi na jeszcze lepsze zrozumienie omawianych zjawisk oraz regulacji ich dotyczących.

W rozważaniach Autorka posługuje się przede wszystkim metodą formalno-dogmatyczną, badając w szczególności unormowania kodeksu rodzinnego i opiekuńczego jak i innych ustaw krajowych, przy odwołaniu się do aktów prawa międzynarodowego, w szczególności Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, a także prawa europejskiego. Analiza dogmatyczna oparta jest w zasadzie o literaturę polską. Do badań zastosowano również metodę historyczno-prawną do porównania zmian, jakie zaszły w polskim prawie rodzinnym na osi czasu.

W badaniach nie zastosowano metody prawno-porównawczej. Wbrew stanowisku Doktorantki przydatności tej metody dla przedmiotowej analizy nie można wykluczać. Ciekawe mogłoby zwłaszcza porównanie zasad ochrony praw i interesów osoby z zaburzeniami psychicznymi (dziecka, osoby dorosłej) w rodzinie w wybranych ustawodawstwach obcych, w

tym narzędzi służących ich ochronie. Pozwoliłoby to na poszerzenie perspektywy badawczej o przykłady z obcych ustawodawstw i ocenę, czy polski system prawny zawiera rozwiązania nowoczesne, czy wymagające korekty w świetle trendów światowych.

*

Odnosząc do zastosowanych źródeł wymaga odnotowania, iż Autorka zebrała dla potrzeb pracy bogatą literaturę. W zakresie literatury polskiej zawartość bibliografii jest bardzo obszerna i stanowi dobrą bazę do analizy naukowej. Literatura ta odnosi się z zasady do obszaru nauk prawnych, ale też psychologii, czy socjologii. Z uwagi na brak rozważań prawnoporównawczych literatura zagraniczna została w sposób naturalny ograniczona.

*

Praca została napisana językiem jasnym, bardzo starannym i poprawnym. Myśli Autorki są zrozumiałe, a tekst jest klarowny, czyta się go z dużym zaciekawieniem.

IV. Uwagi redakcyjne

Praca jest napisana na wysokim poziomie w sferze redakcyjnej. Nie mam zastrzeżeń do redakcyjnej i edycyjnej warstwy pracy.

V. Treści rozprawy doktorskiej

Ocena całokształtu pracy prowadzi do wniosku, że Autorka dogłębnie rozumiała badane zagadnienia, posiadała umiejętność samodzielnej oceny rozwiązań prawnych oraz krytycznej oceny stanowisk wyrażonych w doktrynie i orzecznictwie.

Zagadnienia poruszone w pierwszym rozdziale pracy mają charakter wprowadzający. Podstawowa terminologia dotycząca problematyki zaburzeń psychicznych została ukazana bardzo obszernie. Podobnie, w sposób bardzo szczegółowy, ukazano jak rozwijały się standardy ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi w ujęciu międzynarodowym oraz polskim. Dokonane w pierwszym rozdziale omówienie stanowi dobre tło do dalszych rozważań zawartych w dysertacji.

Co rozdziału wprowadzającego wnoszę poniższe uwagi:

1. W niektórych miejscach pracy, w tym w rozdziale wprowadzającym, Doktorantka posługuje się pojęciem „osoba niepełnosprawna” (tak np. na s. 17). W mojej ocenie warto zastąpić określenie „osoba niepełnosprawna” określeniem „osoba z niepełnosprawnością”, co

odpowiada najnowszym trendom badawczym, które akcent kładą nie na osobę, ale jej niepełnosprawność.

2. Praca odnosi się do sytuacji jednostki w rodzinie. Brak jest jednak pogłębionych wywodów o charakterze wprowadzającym na temat rozumienia pojęcia „rodziny”. W obecnym dyskursie naukowym pojęcie to nie jest jednoznacznie ujmowane i warto zdefiniować je na poczet dalszych rozważań zawartych w dysertacji.

W rozdziale drugim Autorka prowadzi rozważania na temat sytuacji dziecka z zaburzeniami psychicznymi w rodzinie. Ciekawe są zwłaszcza wywody Autorki dotyczące ubezwłasnowolnienia i wielości jego skutków odnoszących się do dziecka. Za szczególnie trafne należy uznać stanowisko Autorki o konieczności zapewnienia dziecku aktywnej obrony w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie, a zwłaszcza, gdy istnieje konflikt pomiędzy nim a rodzicami. Trafny wydaje się także zgłoszony w tym obszarze wniosek *de lege ferenda* odnośnie do rozszerzenia zdolności procesowej małoletniego w sprawach o ubezwłasnowolnienie. W części tej Autorka prowadzi rozważania także w obszarze pieczy zastępczej nad dzieckiem zaburzonym psychicznie, przysposobienia oraz żądania ustalenia pochodzenia przez dziecko.

W trzecim rozdziale Doktorantka prowadzi wywód na temat sytuacji dorosłego zaburzonego psychicznie w rodzinie. Autorka analizuje wiele instytucji, w tym umieszczenie osoby chorej psychicznie w szpitalu psychiatrycznym, instytucję ubezwłasnowolnienia. Bada także sytuację osoby dorosłej z zaburzeniami jako rodzica, a także w relacjach małżeńskich.

Odnośnie do instytucji ubezwłasnowolnienia Autorka rzetelnie przedstawia argumenty zwolenników likwidacji tej instytucji oraz utrzymania. Zauważa, że instytucja ubezwłasnowolnienia chroni także interesy pozostałych członków rodziny osoby z zaburzeniami. Stoi na stanowisku, że warte rozważenia jest wprowadzenie do polskiego systemu prawnego narzędzi wspierających osobę z niepełnosprawnościami przy jednoczesnym pozostawieniu dotychczasowych rozwiązań prawnych. Ze stanowiskiem tym można polemizować. Wydaje się bowiem, że nowoczesne unormowania niektórych państw obcych (np. Niemcy, Austria) stanowią dowód na to, że system prawny może należycie chronić osoby z zaburzeniami psychicznymi bez stosowania wobec nich instytucji ubezwłasnowolnienia, co wydaje się pełniej realizować założenia Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych.

Ciekawe są rozważania Autorki odnośnie do tzw. przeszkód małżeńskich oraz wad oświadczenia woli przy zawarciu małżeństwa przez osobę z niepełnosprawnością psychiczną.

Zastanawiające jest jednak, czy ubezwłasnowolnienie całkowite powinno być utrzymane jako przeszkoda małżeńska, czy, co najmniej w pewnych okolicznościach, zniesione. A zwłaszcza w sytuacji, gdy małżonek mógłby zapewnić należyte wsparcie osobie z zaburzeniami psychicznymi, przykładowo - w wieku starszym. Przykładem takiego wsparcia jest reprezentacja ustawowa współmałżonka w sprawach zwykłego zarządu określona w art. 29 k.r.o. Warto jednocześnie akcentować trend związany ze znoszeniem ograniczeń w zawieraniu małżeństw przez osoby z dysfunkcjami psychicznymi, co jest widoczne chociażby w świetle art. 23 ust. 1 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych.

Zastanawia także postulat Autorki uzupełnienia katalogu przeszkód małżeńskich o przeszkodę odnoszącą się do innych rodzajów zaburzeń psychicznych o skutkach tożsamyh z chorobą psychiczną. Ponownie wydaje się, iż co najmniej w niektórych okolicznościach małżonek mógłby udzielić odpowiedniego wsparcia danej osobie. Małżeństwo wywarłoby zatem skutek terapeutyczny.

Na uwagę i poparcie zasługuje postulat Autorki co do stworzenia platformy elektronicznej wymiany informacji o istniejących rozwiązaniach prawnych, które mogłyby być zastosowane co do osoby z zaburzeniami psychicznymi. Wydaje się, że problemem jest istniejąca niewiedza co do możliwości prawnych oraz możliwego wsparcia dla osób z niepełnosprawnością oraz ich rodzin.

Słuszne są oceny Autorki, że obowiązujące regulacje prawne w k.r.o., odnoszące się do sytuacji majątkowej małżonków, chronią zarówno rodzinę osoby z zaburzeniami psychicznymi, jak i samego małżonka z zaburzeniami psychicznymi, przed nierozważnymi posunięciami finansowymi. Podobną, wyważoną ochronę, Autorka rozpoznaje na gruncie prawa filiacyjnego oraz w obszarze przepisów o rozwiązaniu małżeństwa przez rozwód. Trafnie zauważa, że w szczególnych okolicznościach powództwo o rozwód z małżonkiem z zaburzeniami psychicznymi może być oddalone z powodu sprzeczności z zasadami współżycia społecznego.

W Zakończeniu Autorka dochodzi do ogólnej, uzasadnionej przeprowadzonymi badaniami, konkluzji, że ustawodawca stara się równoważyć interesy poszczególnych uczestników obrotu prawnego. Autorka podkreśla, że w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym przewidziano wiele rozwiązań, których celem jest zabezpieczenie interesów osoby chorej psychicznie, jak i członków jej rodziny. Jednocześnie Autorka ukazuje pożądane kierunki zmian ustawowych, dostrzegając mankamenty obowiązujących regulacji.

Konkluzja

Recenzowaną rozprawę doktorską cechuje walor oryginalnego opracowania naukowego. Odnosi się ona do zagadnień o doniosłym znaczeniu praktycznym, które Autorka szczegółowo analizuje. Praca jest bogata we wnioski. Napisana jest bardzo starannie i daje gwarancję umiejętności Autorki prawidłowego konstruowania tekstu prezentującego wyniki badań naukowych. W niniejszej recenzji zgłoszono do rozprawy doktorskiej pewne uwagi, których podniesienie nie podważa jej ogólnej bardzo pozytywnej oceny. Przedłożona praca dowodzi, że Autorka opanowała wiedzę teoretyczną, przy posiadanej dużej wiedzy praktycznej w zakresie analizowanych zagadnień, i ma predyspozycje do prowadzenia dalszych badań naukowych.

W konkluzji należy uznać, że recenzowana praca odpowiada ustawowym wymaganiom stawianym rozprawom doktorskim. Na tej podstawie wnoszę o dopuszczenie mgr Dominiki Mróz do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Małgorzata Balwicka-Szczyrba, prof. UG.

